

УДК 377.1(477.5)

Мирослава Сахній

**СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ
УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Інтеграція України у загальноосвітіву та європейські цивілізаційні процеси актуалізує потребу якісних змін в освітній системі, підвищення вимог до рівня культури та професійної кваліфікації фахівців відповідно до міжнародних стандартів. У пошуках оптимальної моделі освіти науковці й освітяни все частіше звертаються до вивчення історичного досвіду функціонування й особливостей структурного реформування системи освіти в Україні. Тому є необхідним розглянути земський рух у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли внаслідок реформи 1864 р. в Російській імперії важливим громадським інститутом стали земства. Адже вони розпочали освітню діяльність для всіх верств населення та заклали організаційні засади земської школи.

Важливим джерелом висвітлення історичної правди про функціонування земств на теренах України виступають науково-педагогічні праці відомих вітчизняних учених, педагогів, громадських діячів, діяльність яких припадає на другу половину ХІХ – початок ХХ ст. Серед них: Б. Веселовський, Є. Звягінцев, М. Корф, П. Каптерев, С. Миропольський, К. Ушинський, В. Хижняков, В. Чарнолуський, П. Чижевський та ін. Вагомим у контексті досліджуваної проблеми вважаємо роботи сучасних науковців, котрі об'єктивно переосмислили значення земств у розвитку освіти в Україні (Л. Дроздук, Л. Корж, Н. Кузова, В. Курченко, Н. Олійник та ін.).

Незважаючи на різноаспектність вивчення питання земської освіти в Україні, недостатньо висвітленим залишилося питання про професійну освіту на Лівобережній Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Мета статті – дослідити освітню діяльність мережі навчальних закладів професійного спрямування на Лівобережній Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття та з'ясувати роль земств у цьому процесі.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі завдання: висвітлити передумови виникнення навчальних закладів професійного спрямування на Лівобережній Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття; дослідити роль земств у відкритті професійних шкіл на Лівобережній Україні, розкривши зміст освіти професійних шкіл.

Скасування кріпацтва поклало початок буржуазним перетворенням, тому виникла потреба в установах, які би давали елементарні знання та знання для професійної діяльності. З цією метою були створені земські школи, які домінували серед навчальних закладів у системі початкової освіти (земські, міністерські, церковнопарафіяльні, міські, приватні, повітові школи).

Земським школам населення надавало більше переваги, ніж школам інших типів, які були створені урядом для боротьби з ними (міністерські та церковнопарафіяльні). Бюрократичні порядки, жорсткий контроль із боку дирекції та інспекції, низький рівень підготовки вчителів, відсутність матеріально-технічної бази викликало негативне ставлення сільського населення до цих шкіл. Тому їхня чисельність була незначною.

Аналіз історичних джерел доводить, що земська початкова школа була покликана забезпечити учнів різнобічними гуманітарними і реальними знаннями, розвинути їхні здібності до самоосвіти, а також виховати в них працелюбність, дисциплінованість, справедливість. Як зауважив невідомий автор статті в газеті “Орловский листок”, “для сільського господарства потрібні були люди, котрі знаються на агрономії, потрібні були і фахівці для інших галузей місцевого господарства, яке ускладнювалося з розвитком капіталізму” [3, с. 18]. Тому одним із пріоритетних напрямів роботи земств у справі народної освіти було утворення та розширення мережі професійних шкіл. Таким чином, розуміючи важливість створення та роботи мережі професійних і ремісничих шкіл, земства доклали усіх зусиль для їхнього існування і надалі надавали їм різноманітну підтримку.

Активізація діяльності земств у цій сфері підтримувалась передовими російськими педагогами, сприяла обговоренню окреслених проблем у пресі. Так, характеризуючи необхідність розвитку професійної освіти, В. Вахтерев писав: “Професійна освіта забезпечує кусок хліба – і це одне вже краще за будь-які інші докази доводить необхідність професійної підготовки...” [1, с. 27]. Отже, думка громадськості була одностайною – необхідно формувати систему фахової освіти і сприяти її розвитку.

Як засвідчує В. Чарнолуський, початок земських сільськогосподарських шкіл припадає на 70-ті роки, а їхній розвиток – на 80–90 роки XIX ст. Загалом у Російській імперії земства утримували дві середні сільськогосподарські школи, 28 нижчих сільськогосподарських шкіл I розряду, 7 – II розряду і 7 – нижчих спеціальних шкіл [11, с. 5].

Мережа земських професійних шкіл в Україні охоплювала нижчі технічні училища, ремісничі відділення та класи при початкових школах, нижчі ремісничі навчальні заклади. Всього станом на 1911 р., за підрахунком О. Мармазової, налічувалося 28 нижчих ремісничих закладів, у

тому числі в губерніях Лівобережної України: Харківська – 12 (ремісничі училища), Чернігівська – 7 (2 ремісничі училища та 5 ремісничих шкіл), Полтавська – 10 (серед них по одному нижчому технічному училищу, ремісничій школі та ремісничому училищу) [3, с. 41].

Окрім професійних навчальних закладів, земства відкривали ремісничі відділення та класи в губерніях, кількість яких у Лівобережній Україні до 1911 р. була такою: у Полтавській губернії земство організувало викладання ремесла в шести початкових школах, уроки рукоділля – у 246, в Харківській ремесло викладалося в 33 школах, рукоділля – в 339, в Чернігівській відповідно в 12 та 94. Утворені ремісничі відділення та класи залучали дітей до різних ремесел, до роботи в промисловості [3, с. 42].

Крім утримання власних шкіл, земства надавали субсидії іншим сільськогосподарським закладам, котрі функціонували на території Лівобережної України. Так, Полтавське губернське земство разом з повітовими до 1910 р. відкрило п'ять сільськогосподарських шкіл. Чернігівське губернське земство надало кошти для двох діючих шкіл. Харківське, Полтавське, Катеринославське, Чернігівське губернські земства разом із повітовими також виділяло асигнування для сільськогосподарських шкіл губернії [3, с. 42].

Ще однією формою підтримки земствами професійної освіти слугувало утримання в сільськогосподарських закладах стипендіатів. Загальна сума коштів на поширення професійних знань в Україні становила в 1908 р. 927000 руб. Найбільші витрати припадали на три українські (Полтавське, Херсонське, Катеринославське) земства (більше половини всіх земських коштів) [13, с. 155-156].

Про важливість професійної освіти свідчить і той факт, що у м. Києві 27-30 квітня 1912 р. на засіданні представників земств Київської, Подільської, Волинської, Мінської, Чернігівської та Полтавської губерній Головного управління землеустрою і землеробства Міністерства торгівлі та промисловості було засновано Київське товариство західних земств, що ставило собі за мету закупівлю та постачання різноманітних сільськогосподарських машин і знарядь, товарів, необхідних у сільському господарстві, підручників і посібників з аграрної тематики [11, с. 86]. Слід зауважити, що всі земства намагалися вирішувати проблему забезпечення спеціалістами у різних галузях виробництва.

У галузі поширення технічних, промислових і ремісничих знань найбільші досягнення з-поміж земств Лівобережжя належали Полтавському губернському земству. До навчальних закладів Полтавського губернського підпорядкування й утримання належали Полтавське (Дігтярівське) ремісниче училище, Миргородська художньо-промис-

лова школа ім. М. Гоголя, Дігтярівська ткацька майстерня, Опішнянська інструкторська струнна навчальна майстерня, Полтавська зразкова столорно-різьбярська майстерня, Решетилівський та Смілянський ткацькі навчально-показові пункти [2, с. 106-108].

У 1903–1904 н. р. в м. Гадач (Полтавська губернія) земством було започатковано торгову школу, мета якої – надання комерційної освіти, достатньої для подальшої самоосвіти і вступу на шлях самостійної практичної діяльності в торговій і промисловій галузях [5, с. 15].

Курс навчання у школі становив три роки. При ній діяв підготовчий клас, котрий забезпечував елементарний рівень знань для вступу до школи. До нього приймалися діти віком від 11 до 14 років, що закінчили початкове народне училище. У перший клас зараховувалися діти віком від 12 до 15 років усіх станів і віросповідань, котрі закінчили курс двокласного міністерського училища або витримали відповідну співбесіду. Умовою зарахування в підготовчий чи перший клас були вступні іспити [5, с. 15].

У Чернігівській губернії, як зазначає Н. Олійник, було створено мережу професійних навчальних закладів, які прагнули надати можливість здобути професію дітям із незаможних сімей. До найбільш значних навчальних закладів належали Чернігівська земська фельдшерська школа, Борзнянська школа садівництва, Воздвиженська сільськогосподарська школа, Слобідська жіноча школа домогосподарства і молочного господарства, Людмилинська жіноча школа домогосподарства і присадибного господарства [9]. Отже, земства Лівобережної України дбали про фахове зростання молоді шляхом створення мережі навчальних закладів професійного спрямування.

Піклувалися земства і про організацію занять із сільського господарства при початкових училищах. У 1911 р. такі заняття відбувалися в губерніях Лівобережної України: у Полтавській – при 37, в Чернігівській – при 32, в Харківській – при 67. Більшість земських шкіл мали дослідні сади та городи [3, с. 42]. Так, при Дроздівській початковій школі (Чернігівська губернія) у 1888 р. було організовано розсадник плодкових дерев. Для опанування прийомами догляду за ним у канікулярний час було введено заняття із садівництва. На думку голови губернської управи В. Хижнякова, такі заняття мали як виховне, так і матеріальне значення, адже “запас фруктів у сирому чи сушеному вигляді, покращить невибагливе і часто нездорове харчування селян, особливо у дні посту, надлишок фруктів може продаватися” [7, с. 95].

Деякі дисципліни у школах вводилися за потребами населення з метою практичного розвитку їх побуту. Так, до навчального плану Дроз-

дівської початкової школи (Чернігівська губернія) у 1888 р. було введено шовкопрядство. Про необхідність таких занять свідчить активність учителів і місцевого населення в питанні методичного забезпечення дисципліни. Так, в училище земською вчителькою було надіслано: брошуру М. Енько “Загальнодоступний виклад елементарних прийомів добування шовковичних коконів”, інструкцію “Про спосіб посадки саджанців різних порід шовковиці для осіб, які вперше займаються цією справою”, а земською управою – верстати для ткацтва килимів [7, с. 9; 12].

Деякі земства брали участь у підготовці нижчого медичного персоналу (у 90-х роках XIX ст. утримували 22 фельдшерські та 5 повивальних шкіл), у розвитку художніх і музичних шкіл (у 1903 р. – 8 губернських земств), а також морехідних і річних класів (у 1903 р. – три губернські земства) [13, с. 16].

Щодо бюджетних витрат земств, то фінансування нижчих професійних навчальних закладів мало тенденцію до зростання: якщо у 1893 р. було витрачено 232 тис. руб. повітовими земствами і 428 тис. руб. – губернськими, то в 1901 р. відповідно 511 тис. руб. і 470 тис. руб. Водночас, на думку В. Чарнолуського, незважаючи на позитивну динаміку, “земські заходи щодо професійної освіти носять досі цілком випадковий, не систематизований характер”, оскільки в одних губерніях повітові земства практично не беруть участі в розширенні мережі професійних шкіл, а в інших “несуть їх майже повністю...”, одні земства звертають увагу на сільськогосподарську освіту, інші – на ремісничу і т. ін. Причину проблем у справі організації професійного шкільництва передові педагоги (М. Корф, В. Чарнолуський та ін.) вбачали, насамперед, у незадовільному стані загальноосвітньої школи, яка “одна лише може дати міцний фундамент для правильного розвитку професійної освіти” [13, с. 159]. На нашу думку, неузгодженість роботи земств різних губерній мала місце через різний стан фінансування і відсутність зв’язку з початковою школою.

З огляду на це, організатори ремісничих училищ вважали, що “реміснична освіта може і повинна поєднуватися з загальною науковою освітою” [14, с. 282]. Саме тому згідно з програмою Дігтярівського ремісничого училища (Полтавська губернія) на навчання ремеслам відводилося 4 год. на день. Однак, на думку дописувача часопису “Земський огляд”, “за такий незначний час при великих зусиллях учень може дещо дізнатися, до чогось пристосуватися, але сформувати в нього знання і вміння, з допомогою яких він міг би бути забезпеченим у боротьбі за існування, – просто жарт, приємний хіба що для теоретиків” [14, с. 282]. Вихід з окресленої ситуації вбачався в тому, що ремісничі училища, які організовувалися земствами, мали поставити мету – підготовку досвідчених сільських ме-

ханіків і ремісників, тобто таких, “які повинні працювати в селі та для села”. А тому невідомим автором часопису “Земський огляд” пропонувалося: починати навчання ремеслам із 14-річного віку; зараховувати до ремісничих училищ “цілком грамотних дітей”; запроваджувати п’ятирічний курс навчання; організувати земські заводи-училища, на яких би виготовляли і ремонтували “землеробські машини і знаряддя”. Саме такий підхід до навчання, на думку дописувача, мав би забезпечити “різноманітну живу практику ремісничому заняттю” [14, с. 283].

З приводу проблем функціонування ремісничих училищ час від часу в земській управі різних губерній проводили зібрання, дискусії тощо. Так, 20 січня 1914 р. при Васильківській земській управі (Київська губернія) відбулася нарада, в якій взяли участь інспектори народних училищ, майстри земських ремісничих відділів та ін. Дебатували з приводу поліпшення навчально-виховного процесу, матеріально-технічного забезпечення, влаштування при ремісничих відділеннях бібліотек технічної літератури, поліпшення матеріального становища майстрів-учителів тощо.

Щоб запобігти відтоку випускників ремісничих відділів у міста на фабрики та заводи, учасники наради пропонували підтримувати існуючі в губернії галузі промисловості, зокрема кустарні промисли (ткацький, бондарний, гончарний, кравецький, ковальський та ін.) [9, с. 20]. 2 лютого 1914 р. в Уманській повітовій управі відбулася аналогічна нарада, учасники якої також визнали необхідність разом з організацією ремісничих шкіл вжити низку “економічних заходів, спрямованих на організацію кустарів, постачання їх деревиною, врегулювання збуту виробів, кооперативного об’єднання кустарів та ін.”. Інакше, зауважували учасники наради, випускники ремісничих відділів виявляться “відірваними від життя”, від місця проживання і праці [9, с. 23].

Як свідчить аналіз архівних джерел, деякі земства Лівобережної України брали до уваги окреслені проблеми і намагалися їх вирішувати. Так, в одному із земств Київської губернії було організовано нижчу ремісничу школу із взуттєвого та валізного ремесел. Термін навчання у школах становив чотири роки. У першому класі на підготовку спеціалістів відводилося 28 год. на тиждень, у другому – 30 год., у третьому – 32 год., в четвертому – 48 год., що дозволяє стверджувати про створення умов для оволодіння професією в закладах. Вихованці опановували впродовж навчання багато видів різних робіт зі спеціалізації. Так, відповідно до навчальної програми нижчої ремісничої школи із взуттєвого ремесла в першому класі учні здобували такі вміння: виготовлення з пряжі кінців із пришиванням щетини; обметування шкіри; підшивання ремінців; вправляння з під-

бивання цвяхами на старому взутті; вшивання устілок, підбивання каблуків; виготовлення лікарняного і простого дитячого взуття. У другому класі вихованці вчилися виготовляти дитяче взуття (чоботи, туфлі, дитячі черевики тощо) та просте жіноче взуття на цвяхах; оздоблювати підошви і каблуки та працювати з ножем: обрізування підошви і каблука. Вже у третьому класі учні переходили до виготовлення чоловічого, жіночого взуття та взуття зі шкіряним каблуком, навчалися під керівництвом вчителя розкроювати за кресленнями шкіру, ознайомлювалися із заготовкою взуття. І лише в четвертому класі, після набуття навичок роботи з рантовим і виворітним чоловічим і жіночим взуттям, учні мали право приступати до практичної діяльності. Слід зауважити, що учні могли опанувати не всі види роботи. Скажімо, виготовлення взуття з дерев'яним каблуком доручали лише найбільш успішним учням [16, с. 9–10].

Опанування валізного ремесла відповідно до навчальної програми розпочиналося у першому класі з навичок роботи з голками: приготування голки для шиття; пришивання пряжок до ременів; зашивання пряжки; оздоблення ременів; виготовлення ручок для багажних ременів, валіз, сумок, шкільних сумок різних фасонів, рюкзаків, віжок і т. ін. У другому класі учні навчаються виготовляти валізи простої конструкції; виконують роботи із зав'язування вузлів, вузлових вуздечок. У третьому класі вихованці вже переходять до виробництва валіз, а в четвертому – жорстких і м'яких портфелів, хомутів і лямок [18, с. 14]. Окрім того, на останньому році занять учні проходили практику та були “зайняті переважно виконанням замовлень”, що, ймовірно, давало змогу поліпшити власне матеріальне становище, а за умови хорошої роботи – працевлаштуватися [10, с. 9-10, 16] і, відповідно, вдосконалити вміння і навички в обраній справі.

У Харкові діяла жіноча ремісничка (швейна і в'язальна) школа. Її метою була підготовка спеціалістів із шиття і в'язання. Термін навчання у школі становив чотири роки й охоплював ремісничі та загальноосвітні класи [6, с. 34-36]. Відповідно до навчальної програми школи в ремісничих класах вивчали: креслення і вирізання викройок; знімання мірок; крій матерії: білизни, сукні тощо; ручне шиття; повний курс шиття на машинках; повний курс в'язання на машинках; вишивання, ручна в'язка, гофрування, пошиття жіночих капелюшків, прасування. Програма в загальноосвітніх класах передбачала вивчення Закону Божого, читання, письма і рахунків в обсязі, що визначався для однокласних початкових народних училищ [6, с. 34-36].

До школи на навчання приймали дівчат віком від 14 років. Для осіб із певним рівнем професійної підготовки, які не бажали навчатися

повний термін, при школі організовували річні курси: шиття і крою з коротким курсом в'язання на машинці; в'язання на машинці з коротким курсом шиття і крою [6, с. 34].

Для бажаних навчатися в майстернях за спеціальними галузями швейної та в'язальної майстерності або отримати загальні відомості про специфіку роботи в них діяли окремі спеціальні курси з дисциплін, що входили до програми чотирирічного навчання.

Слід зауважити, що освіта в ремісничій жіночій школі була платною, однак засобами для навчання (швейні та в'язальні машинки, матеріали для роботи, навчальні посібники) керівництво учениць забезпечувало.

Після закінчення навчання ученицям видавали 80% усього заробітку (від продажу виробів) за час перебування в школі, за вирахуванням видатків школи [6, с. 34-36]. Це давало випускницям певний старт – можливість розпочати власну справу.

Практику функціонування ремісничих училищ розглянемо на прикладі ремісничого училища при Чернігівському сирітському домі, метою функціонування якого було надання учням “практичної і теоретичної ремісничої освіти” [8, с. 197].

Училище утримувалося на кошти земства Чернігівської губернії. Термін навчання в училищі становив чотири роки та поділявся на два відділи: загальноосвітній і спеціальний. У перших двох загальноосвітніх класах учні вивчали такі дисципліни: Закон Божий, арифметика, геометрія, руська мова, елементарні відомості з географії, геометрії, натуральної історії та креслення. У двох останніх класах спеціального відділу увагу було спрямовано на роботу в майстернях і на викладання спеціальних предметів ремісничої фізики, практичної механіки і технології металів і дерева.

На теоретичні заняття в загальноосвітньому відділі виділяли кожний день по три “часові” уроки а у спеціальному – три навчальні дні на тиждень “із призначенням на кожний навчальний день по чотири часові уроки” [8, с. 198-199]. Щодо практичних занять, то в училищі вивчали такі ремесла: столярство і токарство, слюсарство, точіння по залізу і “мідництво” (робота з міддю).

Слід зауважити, що загальноосвітні дисципліни в училищі викладали в контексті “потреб ремісничої освіти”. Так, ремісничка механіка охоплювала відомості з хімії, практична механіка давала знання про характер і якості цілого ряду важливих для практики виробів і машин, а технологія металів і дерева передбачала вивчення властивостей матеріалів ремісничої роботи й інструментів, що використовувалися для їх обробки [8, с. 202-203].

У перший клас училища зараховували дітей різних станів, не молодших 12 років, котрі вмюють “добре читати, писати, розповідати

прочитане і знають перші чотири дії над цілими числами” [8, с. 199-200]. Отже, вступити до училища можна було після закінчення початкової школи або за наявності елементарної підготовки.

Учні ремісничого училища поділялися на стипендіатів і “вольноприходящих” (тих, хто відвідували училище час від часу – М. С.). Кількість останніх залежала від приміщення і навчальних засобів закладу.

Завідування навчальною, виховною та господарською частинами училища належало інспектору, що обирався губернською земською управою з числа осіб, що здобули освіту в одному з вищих технічних навчальних закладів. Затверджувалася посада попечителем Київського навчального округу. Крім інспектора, при училищі перебувають три викладачі, у тому числі законовчитель. Викладачі призначалися губернською земською управою за погодженням інспектора училища і затверджувалися Попечителем Київського навчального округу, а законовчитель, крім того, за погодженням з єпархіальним начальством.

Інспектор, крім прямого обов’язку контролю за викладацькою діяльністю, викладав ті дисципліни спеціального курсу, котрі мали спеціальний технічний характер.

Для вирішення загальних питань, що стосувалися ремісничого училища, обиралася Рада з викладачів, котрою керував інспектор. Рада скликала щомісяця. До її компетенції відносили такі питання: укладання навчальної програми з кожної дисципліни; підбір підручників; виписка книг для бібліотек, засобів навчання; прийом до ремісничого училища, переведення з класу в клас і звільнення учнів, видача їм атестатів; організація благоустрою навчально-виховної діяльності училища та ін. [17, с. 201-202]. Цей документ був основою для функціонування ремісничих шкіл не лише земських, а й приватних, громадських та державних.

Однак якість підготовки кадрів у ремісничих відділах не завжди була задовільною [15, с. 11]. Слід зазначити, що діяльність земств у царині професійної освіти все ж таки дала певні практичні результати. Насамперед, сприяла збільшенню кількості шкіл різних типів відповідно до потреб населення, інтересів і здібностей учнів, впроваджувала принцип безкоштовності навчання і, звичайно, підготувала “шлях для побудови майбутньої стрункої будови суспільної професійної освіти [13, с. 159-160].

Отже, зміст освіти професійних шкіл був спрямований на підготовку кваліфікованих спеціалістів у певній галузі виробництва. Задля цього земства надавали субсидії закладам інших відомств, створювали ремісничі відділи при початкових школах (викладання ремесел, уроки рукоділля), сприяли відкриттю різних професійних шкіл (учи-

тельські семінарії, нижча реміснична школа взуттєвого та чемоданного ремесла, жіноча швейна та в'язальна школи тощо), дбали про фінансування, матеріально-технічне оснащення, засоби навчання.

1. *Вахтеров В.* Спорные вопросы образования / *В. Вахтеров.* — М., 1907. — 61 с.
2. *Львов Г.* Наше земство и 50 лет его работы / *Г. Львов, Т. Полтнер.* — М., 1914. — 63 с.
3. *Малєєва Т.* Миргородська художньо-промислова школа ім. М. Гоголя як втілення земської ініціативи : До 105-річчя з дня відкриття / *Т. Малєєва* // *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах.* — 2001. — № 5–6. — С. 106—111.
4. *Мармазова О.* Организация земствами воскресных классов и повторительно-дополнительных занятий в Донбассе / *О. Мармазова* // *Изучение истории Украины в учебных заведениях : доклады региональн. науч.-практ. конф., 22-23 ноября 1994 г.* — Донецк, 1994. — С. 79—80.
5. О ремесленном отделении при Белогородском двухклассном земском училище // Центральный Державний історичний архів (ЦДА), оп. 60, спр. 392, 106 арк.
6. О ремесленном отделении при Ставянском двухклассном земском училище // ЦДА, оп. 60, спр. 365, 32 арк.
7. О содержании Велико-Дмитровского двухклассного земского училища // ЦДА, оп. 60, спр. 527, 59 арк.
8. *Олійник Н. А.* Освітня діяльність земств Чернігівської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / *Н. А. Олійник.* — Чернігів, 2008. — 20 с.
9. *Петрушевській П.* Церковно-школьное образование преимущественно в западно-русском крае / *П. Петрушевській* // *Западно-Русская начальная школа.* — 1906. — № 1. — С. 13—45.
10. Переписка о работе школьно-педагогического комитета, документы учителей об образовании и работе, списки училищ по уездам // ЦДА, оп. 1, спр. 546, 100 арк.
11. Полное собрание законов Российской империи. — 2-е собр. — С.-Пб., 1881. — Т. XLIV, № 44691.
12. Предписания Нежинской уездной земской управы о невыдаче жалованья священникам, не посещаеьм школы, присылке сведений о работе школы, количестве учеников. Список книг учительской библиотеки. Инструкция для попечителей начальных народных школ (1871 – 1894) // ЦДА, оп. 1, спр. 1, 157 арк.
13. Проект устава ремесленного училища при Черниговском сиротском доме // *Земській сборник Черниговской губернии.* — 1875. — № 4–5. — С. 197—210.
14. *Рахманский А.* Несколько слов о земских ремесленных училищах / *А. Рахманский* // *Земській обзор.* — 1883. — № 20. — С. 282—284.
15. Сөвещаніє о нуждах ремесленного образования при Уманской уездной управе // *Кієвская земская газета.* — 1914. — № 6. — С. 22—23.
16. *Хоменко Т.* Основні напрямки діяльності Київського товариства західних земств / *Т. Хоменко* // *Наукові сільськогосподарські бібліотеки в XXI столітті : тези доповідей наук.-практ. конф.* — К., 2002. — С. 85—86.

17. Циркуляры и предписания Киевского ученого округа Гадячского земства об организации Гадячской общественной библиотеки; о порядке увольнения учителей. Отчет и статистические сведения за 1906 год // ЦДІА, оп. 1, спр. 17, 52 арк.
18. *Чарнолуський В.* Земство и народное образование : очерки из прошлого и настоящего земской деятельности в различных отраслях общественного образования / *В. Чарнолуський.* — С.-Пб., 1910. — Ч. 1. — 186 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2011

М. Сахний

**Специфика функционирования учебных заведений
профессионального направления в Левобережной Украине
(вторая половина XIX – начало XX в.)**

В статье проанализирована необходимость создания сети профессиональных школ в связи с отменой крепостного права и развитием экономики на Левобережной Украине во второй половине XIX – начала XX века. Описаны разные типы школ и раскрыта роль этих учебных заведений в системе образования того времени.

Ключевые слова: профессиональная школа, земства, содержание образования, квалифицированный специалист, ремесленные школы, учебно-воспитательный процесс.

М. Sakhniy

**Specific Features of Vocational Educational Establishments'
Functioning on the Left-Bank Ukraine
(the Second Half of the XIXth – the Beginning of the XXth Centuries)**

The article analyses the necessity of creation the network of vocational schools in connection with serfdom abolishing and economics development on the Left-Bank Ukraine in the second half of the XIXth – in the beginning of the XXth centuries. The author describes different types of schools and shows the role of these educational establishments in the educational system of that time.

Key words: vocational school, counties, educational contexts, trained specialist, handicraft schools, educational process.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник С. М. Вдович